

Massagetler irki taryhy çeşmelerde

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Massagetler irki taryhy çeşmelerde MASSAGETLER HAKKINDAKİ ESKİ KAYNAKLAR

Massagetlerle ilgili en değerli bilgiler eski Yunanca, Farsça ve Çince kaynaklarda bulunabilir. Yunanca belgeler Massaget kabilelerinin M.Ö ilk bin yıl içerisinde Orta Asya'nın güneyindeki bölgelerde yaşadıklarını ve oldukça olağanüstü insanlar olduklarını yazarlar.

Eski Farsça kaynaklar Masagetler ve İskitlerin belli bir kabile ilişkisi olmaksızın üç geniş gruba ayrıldıklarını yazarlar: Saka-Haumavarka, Saka-Tigrahauda, ve Saka Tiaytara-Daraya. İlginçtir ki, bu kaynaklar bir çok Masaget kabilesinden bahsetmezler bu da, bu alanda çalışmalar yapan bazı araştırmacıları yanıltmıştır.[1]

Çin kaynakları "Tarihi Kayıtlar"[2] ve "Han hanedanlığının Tarihi"[3] Masagetlerden "Dah Yüe-çi" (Büyük Yüe-çi), Orta Asya'da yaşamış ve Baktirya, Kuşan ve Eftalit devletlerini kuran kabile olarak bahseder. Yüe-çilerden Çin kaynaklarında M.S. VI. yüzyıla kadar bahsedilir. Daha sonraki kaynaklarda bir isim kullanılmamıştır.

Araştırmacılar uzun bir süredir Yüe-çi'nin kökeni hakkında uzun çalışmalar yapmaktadırlar.[4] Bununla birlikte hangi Orta Asya halklarının onlardan türediği konusunda anlaşmaya varılamamıştır.

Eski Yunan tarihçisi Herodotus "Asya'da yaşayan Göçebe İskitlerin Masagetlere yenildiğini ve Araks bölgesi olarak anılan Kimmerlerin topraklarına yöneldiklerini" yazar.[5] Bugün İskitlerin yaşadığı bölge Kimmerlere ait idi.[6] Bu nedenle, Masagetler Orta Asya'da güçlü bir grup haline geldiler. Herodotus'a göre, açıklamış olduğu olay kendisi doğmadan çok önce olmuştu.

Lehmann-Haupt'un da içinde bulunduğu bir grup tarihçi Herodotus tarafından verilen bilgiyi doğrulamışlardır. Onlara göre, Kimmerler M.Ö. 8. yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyılarında ortaya çıktılar.[7] Ayrıca bilim adamları VII-V. yüzyıllarda Orta Asya'daki Masagetlerin geniş bir kabile birliğinin bir kaç Saka grubunu kapsadığını ve Masagetler isminin hepsini içerdiğini belirtirler.[8] Ayrıca, Yunan ve İran kaynaklarına dayanarak, araştırmacılar Masagetlerin İskit-Saka kabile federasyonuna ait olduğunu ifade ederler.[9] M.Ö. I. yüzyıla ait benzer bir belgeye göre, Masagetler Dah halklarının batısında yaşayan bir gruptu. Onlar İskit Masaget kabilelerinin birliğine dâhildiler, ama onlar İskit kabile birliğinde etnik olarak farklı bir gruptu.

Yunan tarihçi Ephorus (405-330 B.C.) yazdı ki: "Çoban Sakalar İskit kabileleri idi. Tahıl ekili Asya'da yaşadılar ve doğuştan iyi göçebelerdi." [10] Belki, Yunan tarihçileri Sakaları İran kaynaklarından biliyorlardı ve bazı Masagetleri Saka olarak çağırmışlardı. Strabon (M.Ö. 64-23) bunu "bazıları Hazar denizi yakınlarında yaşayan kabileleri Saka olarak, diğerleri ise onları Masagetler olarak çağırırlardı" [11] diye yazarak teyit etti. Böylece, eski Yunan tarihçileri Dailerin, Sakaların ve Masagetlerin hepsinin İskit olduğunu düşündüler. Üstelik Yunan kaynaklarında "Masaget" etnik ismi İskitler, Sarmatyanlar, ve Sakaları kapsamıştır ve onların batı sınırı Karadeniz'in kuzeyine ulaşmıştır.

Yunan tarihçi Strabon "Geography" adlı eserinde yazdı ki: "Hazar Denizi'ne kadar uzanan geniş bölgede yaşayan İskitlerin büyük çoğunluğu Dah olarak çağrılmışlardır. Dah'ın doğusunda yaşayanlar ise Masagetler ve Saka olarak adlandırılmışlardır." Her ne kadar her kabilenin kendi ismi varsa da, geri kalan kabileler genel olarak İskitler olarak çağrılmışlardır. [12] Bu gerçekten dolayı, bazı tarihçiler "Masagetler" kelimesinin "Mas," "Saka," "ve "ta" olmak üzere üç bölümden oluştuğunu ve bir araya getirildiklerinde "Büyük Saka kabilesi" [13] anlamına geldiğini var saydılar. Bu bakış açısından, eski Yunan tarihçileri Masagetleri onların kuzeydoğu komşuları olarak düşündüler.

Açıkca görölüyor ki, Yunan tarihçileri İskitlerden Masagetleri biliyorlardı. Daha sonra, Saka hakkında İranlılardan bazı bilgiler edindiler. Bu nedenledir ki, onlar Sakaların İranlıların komşuları olduğunu düşündüler. Aynı zamanda, Yunan tarihçiler hem Masagetlerin hem de Sakaların etnik olarak İskitler olduğunu vurguladılar. Strabonn kendinden çok emin bir şekilde Masagetlerin ve Sakaların bir ve aynı insanlar olduklarını ifade etti.

Böylece, İskitler, Saka, veya Masagetler hakkındaki bilgi Yunan ve İran tarihçileri tarafından kendi kaynaklarına dayanılarak farklı verilmiş ve yorumlanmıştır. Üstelik, bu insanları tanımlamak için bir kaç tane tamamen farklı isim kullanılmıştır.

Tarihçiler Çin kaynaklarında Masagetlerin etnik kökeni konusuna özel bir ilgi gösterdiler ama maalesef Çin kaynakları daha sonraki dönemlerden bahseder. Bu konu Masagetler için Çince “Da Yüe-çi”yi, ismini, ortaya çıkışını ve var olduğu dönemi çalışmak için temel sebep idi. Özellikle, Çinli tarihçi Bangu tarafından “Han hanedanlığının Tarihi” adlı eserinde, Saka’nın kökeni ile ilgili bilgi, Masagetler hakkındaki bilginin güvenilirliğini kontrol etmeye yardım eder.

Yüe-çi isminin kökeni hakkındaki çalışmalar en çok iki yönde yapıldı. Sima Qian’ın “Historical Records” adlı eserini temel alarak, ilk yönü takip edenler teorilerini bu ismin Çin imparatoru Wu Ti (M.Ö. 140-87) döneminden beri kullanıldığı görüşü üzerine oturtttular. İkinci yönü takip edenler bu kelimenin daha önce bilindiğini düşündüler ve Yüe-çilerin atalarına referansta bulunan kaynaklarda farklı isimlerin ve hiyerogliflerin kullanıldığını ifade ettiler.

Japon bilim adamı Egami Namiyo, ikinci yönü takip edenlerden biri, eski Çince kaynaklarda “Guan zhi” olarak geçen “yuishi” (“yuisi” veya “yu zhi”)[14] kelimesinin kullanımına dikkat çeken ilk kişidir. Ona göre, hiyeroglif “yui” nefrit anlamına gelir, ve “yushi” ismi nefritin çıkarıldığı bölgede,[15] Güneydoğu Türkistan’da,[16] yaşayan insanlar anlamındadır.

Çinli araştırmacılar Yui Taishan ve Imin Tursun’a[17] göre, “yuisi” “yuizh” (“yu zhi) ve “yuishi” eski Çin kaynaklarında

Sima Qian “yue zhi”den bahsetmeden önce kullanılmıştı. Yuisi’ler (Yuijzh) esas olarak Ordos[18] civarında yaşadılar. Daha sonra, bir grup kabile Juiyuan’a[19] göç ettiler, ikinci bir grup Gansu’da yerleşti, ve üçüncüsü kendi yurtlarında, “Mutyangzi Chronicle”da[20] çağrıldığı üzere “Yüe-çi ovası”nda,[21] kaldı. “Guanzi”nin “The Small Region” cildi, bir bölümü “Lyusho”, “bataklık kumu”nun[22] batısında yaşayan Yuilerden bahseder. Yui Taishan ve Imin Tursun belki de bu Yuisilerin daha sonra Çin’de Yüe-çi olarak çağrıldığını önerir. Araştırmacılar “Yüe-çi” isminin Chun Qui’den (M.Ö. 770-475) beri “Yuichi” veya “Yuisi” olarak çağrıldığını ifade ederler. Bu etnik isim Çin kaynaklarında Çin imparatoru Wu Ti’nin döneminden önce de vardı[23] ve Türkistan’ın güneyindeki Ordos ovasına (ki Yunan tarihçileri bu bölge halkını Masagetler olarak çağırır) kadar uzanan bölgede yerleşen insanları tanımlamak için kullanıldı. “Yuisi” veya “Yuijzh” ismi yine M.Ö. II. yüzyıldaki Çin kaynaklarında geçer. Bununla birlikte, daha sonraki isim eski Çin kaynaklarındaki hiyerogliflerde verilmemiş olabilir, ama nefrit anlamına gelmeyen farklı harflerle Yüe-çi olarak anılmış olabilir.

Bilim adamları, eski zamanlarda, “Yüe-çi” kelimesindeki “yu” harfinin “gwat”, ve “Yüe-çi” kelimesinin de Gu-ti veya Gwat-ti olarak okunduğunu ifade ettiler.[24] “Da Yüe-çi” (Guttsların büyük kabilesi) ismi Çin kaynaklarında Hun dilindeki Masa Ghetts (Masa Gut) (Gettslerin büyük kabilesi) kabilelerini açıklamak için kullanıldı. Bununla birlikte, bilim adamlarının çoğunluğu Çin kaynaklarında Da Yüe-çi olarak verilen Masagetler hakkında konuşurken, genellikle onları Sakadan ayırırlar. Böylece, Yunan kaynakları gibi Çin kaynakları İran kaynaklarındaki Sakaları Da Yüe-çi veya Saka olmak üzere ikiye böldüler.

“Saka” etnik ismi Çin kaynaklarında ilk olarak yeni yüzyılın başında zikredildi. Bangu, Han Hanedanlığının Tarihi adlı eseriyle, Saka hakkında bilgi veren ilk kişi idi. O Çin Sefiri Chang Chien’in (M.Ö.?-14)[25] Çin İmparatoru Wu Ti’ye aşağıdakileri bildirdiğini ifade etti: “Hunlarla yapılan

savaşı kaybettikten sonra, Da Yüe-çi kabileleri batıdaki Se kabilelerine saldırdılar. Se hanı insanlarını uzağa güneye götürdü.”[26] Da Yüe-çi Se (Saka) kabilelerini Ettisuv’dan Fergana’ya ve daha da uzağa Baktırya’ya göç etmeye zorladı. Bu nedenledir ki daha sonra Se (sai, Sei) halkları veya “Sai Wang” Çin kaynaklarında zikredilir.

Bangu’nun “The history of the Han Dynasty” adlı çalışmasından 200 sene önce yazılan Sima Qian’ın “Historical Records”u (M.Ö. 145-86)[27] Chang Chien’in seyahatini baştan sona açıklar. Bununla birlikte, ismi “s” ile başlayan insanlardan bahsedilmemiştir. Benzer bir kabilenin topraklarının fethi ile ilgili hiç bir şey söylenmemiş olmasına rağmen, Orta Asya tarihinde büyük bir rol oynamış olan Da Yüe-çi hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

İlginçtir ki, her iki çalışma da Chang Chien hakkında bilgiler içerir. Bangu muhtemelen Sima Qian’ın kaynaklarından farklı kaynaklar kullandı[28] ve gerçeklerin açığa çıkmasında Sima Qian’dan daha fazla yardımcı oldu. Örneğin, o Nandubei’nin Yüe-çileri yurtlarını terketmeye zorlayan Usun Kunbek’in oğlu olduğuna dair bilgi verir.[29] Bununla birlikte, Sima Qian belgesini Chang Chien’in seyahati ile aynı zamanda yazdığı için, ifadelerinin Bangu’nun “The History of the Han Dynasty” adlı eserinde verilen gerçeklerden daha doğru olduğuna inanılır. Yine de, Sakaların Yüe-çi kabileleri tarafından göçe zorlandığına dair bilginin çıkarılmış olması kafa karıştırmaktadır.

Sima Qian ve Bagu’nun makalelerindeki farklılık hala araştırmacıların ilgisini uyandırmaktadır.

Bazı araştırmacılar Saka kabileleri hakkında verilen bilginin “Historical Records”da kaybolduğunu ileri sürdüler.[30] Bazı modern Çin tarihçileri “Saka” isminin eski Çin kaynaklarında farklı verildiğini var saydılar.

Orta Çağda, Çinli tarihçi Shun Jin “On Buddhism” adlı kitabında Sakaların etnik durumu ve yerleşimleri hakkında bilgi verdi. Kitabında Bangu’nun “The History of the Han Dynasty” adlı eserinin “Western Region Chronicles” bölümünden “Saka, Yun ailesinden türedi ve Don Huang’da yaşamaktaydı.

Sonra Yüe-çilerin saldırısına uğradılar ve Pamir dağlarının batısına göç etmek zorunda kaldılar"[31] alıntısını yaptı. Çoğunlukla Shun Jin'in eserine dayanarak, modern Çinli tarihçiler "o dönemde Sakaların Altay'dan bütün Balkaş gölünün güneyi ve doğusundaki alanda, Tanrı (Tian Shan) dağlarının kuzeyinde yaşadıklarına inandılar. Saka göçebe kabileleri esasen Gansu yakınlarında yaşadılar ve Yunrug adı ile bilinmekte idiler.[32]

Çinli araştırmacı Yui Taishan Sakaların Yunan ve İran kaynaklarında Asiy, Gasioniy (Pasians, Kasiri-Kaspiri veya Sir Derya'nın Saka'sı), Toharlar, ve Sakaralılar (Sakravakas) olarak bilinen kabileleri kapsadığını ifade etti.[33] Yui Taishan'a göre, bu dört kabile Rung'un "Yun",[34] Yu Zhi,[35] Da Xia, ve Qanqa kabileleri ile ilişkili olabilir. Bunlar "Biography of Zuchyum", "Guanzi", Lui Bui'nin kitabı "Sacred Books of the Ju Dynasty" gibi klasik Çince tarih çalışmalarında, ve Çin Hanedanlığı (M.Ö. 221-207) yıkılmadan önce yazılan diğer kaynaklarda zikredilmişlerdir. Yui Taishan Yu hi'nin bir bölümünün göç ettiğini belirtmiştir. Nüfusun geri kalanı, onun görüşüne göre, dağıldı ve Yüe-çi ve Da Yüe-çi'nin ataları olarak bilinmekte idiler.[36] Yui Taishan Sakanın, tarihi olarak Çinlilerin komşuları olan Rung Di kabilelerinden türediğine inanır. Çin tarih kitaplarındaki "Yungrung" kelimesinin ortaya çıkışı eski Çin yazarlarının Saka (veya Masagetleri) eski Rung'un "Yun" kabileleri olarak çağırdığı gerçeği ile açıklanabilir.

Çin kaynaklarını temel alarak, Yui Taishan tarafından çıkarılan genel sonuç, "M.Ö. VII. yüzyılda Ili ve Çu nehirlerine yakın bölgelerde yerleşen Sakaların başka bir yerden oraya taşındığıdır." [37] "Yu Zhi"nin bir bölümü, Mugung Han M.Ö. 623'te Batı Runglarla yaptığı savaşı kazandıktan sonra doğuya göç etmek zorunda kaldılar. Araştırmacı Assiylerin topraklarını M.Ö. VI. yüzyılın 20'li yılları gibi Sir Derya'nın kuzey kıyılarına kadar genişlettiklerine, ve bu insanların kendilerini "Ahmoni Anıtı"nın Bihstan taşı[38] üzerindeki "Saka" olarak çağırdıklarına inanır.

Yui Taishan'a göre, "The History of the Han Dynasty"de (M.Ö.

177-176) bahsedilen Saka ile Yuijzh ve Qankalar aynı şey. Onlar da Da Yüe-çi tarafından doğuya göçe zorlandılar. Yui Taishan tarafından sunulan bilgi gösteriyor ki, Rung Di kabileleri sadece Orta Asya'dan kuzey ve doğuya göç etmediler, ayrıca iki kez (M.Ö. 623 ve M.Ö. 177-176) kendi ana yurtlarına doğudan batıya geri döndüler. Bu dönemde, Saka, Masagetler ve Altay kabilelerinin yakın akrabaları İskitler (veya Arisk'in adlandırdığı şekilde İssedion'lar) Masagetler tarafından batıya gitmekle tehdit edildiler.[39]

Yui Taishan'ın eserinde belirtildiği ve eski Çin kaynaklarına dayandığı şekli ile Sakaların var olduğu dönem Herodotus tarafından Masagetlerin İskitlerce göçe zorlandıkları dönem olarak belirtilen tarih ile eştir. Yunan tarihçiler Mugun tarafından kovulan Runklar için "Masagetler" adını kullanmışlardır. Herodotus'a göre, Masagetlerin (veya Çin kaynaklarına göre Yüe-çilerin) batıya göçleri İskitleri Orta Asya'yı terke mecbur etti ve Masagetler Orta Asya'daki en güçlü halk oldular.

Çin kaynakları Runkların ilk olarak Tohar ismi "Yuijzh" adı altında Amu Derya nehri yakınlarında ortaya çıktıklarını belirtirler. İkinci kez ortaya çıkışları boyunca, Hunlar Runkları batıya sürdükleri zaman, Runklar "Da Yüe-çi" ismi altında zikredilirler. Döndükleri zaman, aynı etnik birliğe dahil olan Da Yüe-çi kabileleri Bangu tarafından "Se" (Saka) olarak bahsedilen Yüe-çileri sürdüler.

M.Ö. II. yüzyıl tarihli bir Çin kaynağında belirtildiği üzere, sadece Amu Derya nehri vadisine giden Masagetler sonra "Da Yüe-çi" olarak çağrıldılar. Geri kalanlar ise kurdukları devletlerin isimleriyle anıldılar: Kangjui halkı, Fergana halkı, Dah halkı vb. Bu İran kaynaklarında Masagetlerin "Saka" olarak anılması ve üç kabile bölünmesi ile benzerlik gösterir. "Shak" veya "Saka" ismi Han hanedanlığı dönemi boyunca Chang Chien'den sonra batı ülkelerine gönderilen elçilerin getirdiği bilgiler ile ortaya çıktı. O zamana kadar, "Rung Di" kelimesi, etnik isim Rung Di kabilelerinden insanları tanımlamak için "Hu" veya "Hun" u kullanan Çinliler arasında anlamını yitirdi. Chang Chien Orta Asya'ya ulaştığı zaman, Yüe-çi ve Vu-sun

dışında bütün halklar, Yuitan'lılar (Hotan), Davan (Fergana)lılar, Kangjui (Qanqa)ları Dah'lılar (Baktıryalılar) gibi içinde yaşadıkları devletin ismi ile anıldılar.

Çinli tarihçiler Sima Qian ve Bangu tarafından sunulan bilgi ve Yunan ve İran kaynaklarında verilen bilgiler birbirini tutmakla kalmaz aynı zamanda birbirini tamamlar. Sima Qian tarafından "Historical Records" da açıklanan dönemde, batılı ülkelere giden Çin elçileri Saka ile ilgili hiçbir bilgi vermez. Bu nedenledir ki Qian Da Yüe-çi ve Saka arasındaki ilişkiden bahsetmemiştir. Ayrıca, Sima Qian, Hindi ve İranlıların Sakaları Masagetler olarak çağırdığının farkında değildi.

Bagu'nun döneminde, Çin elçileri İranlılar ve Hindiler tarafından "Saka" veya "Shak" veya Çin kaynaklarında Rung Di veya Masagetler olarak çağrılan insanlar hakkında bilgi getirmişlerdi. Aynı elçiler Yüe-çilerin Sakaları güneye sürdüklerini bildirmişlerdir. Aynı zamanda elçiler Orta Asyalı Sakaların daha eski Çin kaynaklarında bahsedilen Rung Di ile ilgisi olduğunun farkında değillerdi. Bu bilgisizlik tarih konusunda daha tecrübeli ve bilgili olan Çinli diplomatların Orta Asya'ya tehlikeli ve karmaşık seyahatler yapmaktan kaçındıkları gerçeği ile açıklanabilir. Çoğunlukla uzak ülkelere elçi olarak gitmeyi kabul edenler Çin tarihi konusunda bilgisiz olan[40] ve Çin kaynaklarında Sakaların nasıl adlandırıldığı konusunda hiçbir fikri olmayan sıradan, düşük rütbeli memurlar idi.

Bilinmektedir ki Bangu Çinlilerle bağlantısı olmayan insanlar hakkında bilgi verirken çok dikkatli idi. Bununla birlikte, o ülkedeki karmaşık politik durumun bir kurbanı oldu ve hapisanede öldü.[41] Bu gerçek belki Bagu'nun niçin kendisini elçilerin verdiği bilgilerle sınırladığını açıklayabilir.

Ayrıca "The History of the Han Dynasty"nin Saka ile ilgili bilgi içeren orijinal kopyasının bize ulaşmamış olması ihtimali de var. Orta Çağ'ların Çinli tarihçileri "The History of the Han Dynasty" nin ellerindeki kopyasında bazı bilgilerin eksik olduğuna inandılar. Bazı tarihçiler "Yun" adındaki Sakaların Rung kabilelerinden çıktığını ve Dunghuang

yakınlarında yaşadığına dair bilginin kitabın orijinal baskısında var olduğunu ileri sürdüler.[42] Sonuç olarak, "The History of the Han Dynasty"deki Yüeçlerin Sakaları sürdüğüne dair ifade Çinli tarihçileri, Masagetleri Yüe-çi ve Saka olarak bölmeleri konusunda yanılttı.

Yunan ve İran kaynaklarında, etnik isimler "Saka" ve "Masagetler"in kökeni konusunda görüş birliği mevcut değildir. Oysa Çin kaynaklarında Masagetler için kullanılan "Da Yüe-çi" terimi Hun dilinden alındı ve "Büyük Yüe-çi" veya "Büyük Masagetler kabileleri"[43] anlamındaydı. Böylece, Çinli tarihçiler etnik isim "Saka"yı bu terimi Masagetler için kullanan İranlıların dikkatine getirdiler. Bu nedenledir ki, İranlıların sağlamış olduğu bilgiden sonuçlara vararak, onlar güneydeki Masagetlerin bir bölümünü "Saka" olarak çağırdılar. Özellikle, Strabonn "bazı insanların Hazar denizi civarında yaşayan kabileleri Saka olarak, ve diğer bazılarının da onlar Masagetler olarak çağırdığını" teyit eder.

Daha yakın dönemlerde, Çin kaynaklarında Masagetler için "Yüe-çi" ve "Saka" isimlerinden bahsedilmez. Türk Hanlığının ortaya çıkışı ile, Masagetler (İskitler veya Saka) genel bir isimle Türkler olarak çağrılmıştır. Göçebe bir Türk kabilesinin ismi, kökeni, ve etnik kompozisyonundan sadece belli Türkleri açıklarken bahsedilmiştir. Yerleşik insanlar genellikle farklı ele alındı, devletleri veya işgal ettikleri topraklar ile anıldılar.

Dr. Abdülhalık AYTBAEV,
Özbek Bilimler Akademisi / Özbekistan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 1 S: 632-636.

■ Dipnotlar:

[1] M. I. Artamanov, Treasures of Saka, Moskova, 1973, s. 11-12.

[2] "Historical Records" ("Shih chi" in Chinese), "Twenty Four Histories" adlı serinin ilki olup, Sima Qian (M. Ö. 145-90) tarafından yazılmıştır. Çalışma 2-3 bin yıllık uzun bir

dönemin tarihini açıklar ve özellikle Orta Asya ve Türk halkları hakkında geniş bilgiler içerir. Zi Chong (M. Ö. 145-86) ikinci yazardı.).

[3] "History of the Han Dynasty, "Twenty Four Histories" adlı serinin ikincisi olup büyük çoğunluğu Bangu (M. S. 32-92) tarafından yazılmıştır. Bu çalışmayı Bagu'nun babası, Ban Biao (M. S. 54'te öldü) başlattı. Bagu'nun ölümünden sonra, onun kız kardeşi, Ban Chao kitabı tamaladı. (Bangu, History of han Dynasty, Urumchi, 1994, s. 3-5.).

[4] 1) A. N. Bernshtam, On the Issue of Wusuns, Kushans, and Tokharians, Soviet Ethnography, Moskova, 1947, No. 3. 2) S. P. Tolstov, AncientKhoresm, Moskova, 1948. 3) U. N. Rerikh, The Tokharian Problem, Peoples of Asia and Africa adlı eserde, 1963, No. 6. 4) O. V. Zotov, Some Issues on history of the Kashgar culture in the ancient and middle centuries, 8. Bilim Konferansı "Society and the State in China", Cilt 1, Moskova, 1977. 5) M. V. Kryukov, L. S. Perelomov, M. V. Safronov, and N. N. Cheboksarov, Eski Çin Ancient Chinese People in the Period of Centralized Empires", Moskova, 1983. 6) Eastern Turkestan in the Ancient Time and the Early Medieval Period, Moskova, 1988. 7) Imin Tursun, Tarimdin Tamche (A Drop from Tarim), Beijing, 1990, in Uighur. 8) Uighurlarning Qisqiche Tarihi (Short History of the Uighurs), Urumchi, 1990, in Uighur 9) Anvar Baytur and Hayirnis Sidiq, Shijangdiki Milletlarning Tarihi (History of Peoples of Xinjiang), Beijing, 1991, in Uighur.

[5] Araks Kafkaslarda bir nehir. Verilen metinde, yazar Orta Asya'daki Amu Derya nehrini kasteder.

[6] L. V. Bazhenov, editör, Ancient Authors on Central Asia, Tashkent, 1940, s. 25.

[7] A. A. Neighardt, Herodotus'un Schthian Story in the Historiography of Our Country, Nauka, Leningrad, 1982, s. 66.

[8] History of the Uzbek Soviet Socialistic Republic, Cilt 1, Tashkent, 1970, s. 70.

[9] M. Aminjanova ve G. I. Zheltova, Some Abstracts on the History of Uzbekistani People, s. 21.

[10] L. V. Bazhenov, editör, Ancient Authors on Central Asia,

Taşkent, 1940, s. 24.

[11] A.g.e., s. 20.

[12] A.g.e., s. 22-23.

[13] History of the Uzbek Soviet Socialistic Republic, Cilt 1, Taşkent, 1970, s. 70.

[14] Çince "Yuishi" (Yuishi veya "Yu zhi") kelimesi "nefrit" anlamına gelir ve "si" veya "shi" "bilmek" "farkında olmak", "arkadaşlar," ve "insanlar" anlamına gelir.

[15] Eastern Turkestan in the Ancient Time and the Early Middle Centuries, Moskova, 1988, s. 236.

[16] "Guanzi"de "Yuishi" insanların yaşadığı yer nefriti ile bilinirdi ve daima Karakorum (kuin- Lun) dağları ile birlikte zikredilmiştir. 3-4 bin yıl boyunca bu yer Chou hanedanlığından 7 bin 800 çakrim (yaklaşık 3, 900 km) uzaklıkta idi. Çin kaynaklarında Pamir çevresi ve eski Udun şehri veya Hotan Karakorum ile birlikte nefrit açısından zengin yerler olarak tanımlanmışlardır. Böylece, Yuishi'nin yerleşim yeri Doğu Turkestan'ın güneydoğu bölgeleri olarak düşünülebilir. (İmin Tursun, Tarimdin Tamche (A Drop from Tarim), Beijing, 1990, s. 476.).

[17] Yui Tashan, Information about Saka from Han Dynasty, Research on Xinjiang Social Sciences, Urumchi, 1989. No. 2, s. 127. İmin Tursun, Tarimdin Tamche (A Drop from Tarim), Beijing, 1990, s. 476.

[18] Ordos-Ordos (Yinshan) merası Kuzey Çin'de Orta Moğolistan'da geniş bir alanı kaplar. M. Ö. IV-III. Y. yılda Hunların başkenti Ordos'ta idi. (T. Olmos, "The Short history of Huns," Kashgar, 1986, s. 16-17.) Çin kaynaklarında, Ordos "Henan"-nehrin güney bölümü olarak çağrılırdı. Ordos merası Huang He (Karakorum) nehrinin güneyindedir, ki bu, Hetav'ın güneyidir, ve Orta Moğolistan'da Chughulon Aimog civarında özerk Rayonda bugünkü Ekzhov'a karşılık gelir. (Sima Qian, Shihwong Chronolgy of Chin Han, Historical Records, Urumchi, s. 92.).

[19] Juiyan-Kuzey Çin'de Bautou'nun batısında bir yer.

[20] İmin Tursun, Tarimdin Tamche (A drop from Tarim), Beijing, 1990, s. 541.

[21] “Yüeçi yozighi” (Yüeçi Ovaları) -Çinli araştırmacı Wong Guwei’ye göre, Yüeçilerin büyük bir bölümü Yanming’in kuzeybatı bölgelerinde yerleştiler. 0 M.Ö. 325-299’da kuruldu. Şimdilerde, bu bölge Sanshi’nin kuzey bölgelerini, Hechu, Wusai, Ning-Wu, ve Heng Shan, Orta Moğolistan’ın Huongchihai’si, Daihai’nin kuzey bölgelerini kapsar. (Sima Qian, “Historical Records,”s.116.) “Yuhchi ovaları” belki Ordos merasının bir bölümü analına gelir çünkü bilinir ki Yuisei kabileleri eski zamanlarda Ordos merasının civarlarında yaşamakta idiler.

[22] Qicksand-Lyusho tarafından zikredilen yeri tanımlarken Çinli araş/Sima Qian, Historical Records, Urumchi, 1989, s. 26.) Bu yer muhtemelen Doğu Türkistan’daki Taklimakan çölü olabilir. Tırmacılar “Collected Commentaries” den “Geographical Chronicles” ın özetini verirler ve Gansu bölgesinin jangyen bölgesindeki Juyan’a ait olduğunu ileri sürerler.

[23] Imin Tursun, Tarimdin Tamche (A drop from Tarim), Beijing, 1990, s. 477.

[24] Imin Tursun, Tarimdin Tamche (A drop from Tarim), Beijing, 1990, s. 477-478.

[25] Chang Chien Bat Bölgesine iki kez elçi olarak gönderilen bir diplomattı. Bu metin 139’da Khan han’ın Wu Ti’nin emriyle ilk kez olmak üzere Yüeçi’ye elçi olarak gönderildiğinden bahseder.

[26] Bangu, The Biography of Chang Chien ve Li Guangli, History of the Han Dynasty, Urumchi, s. 450-451.

[27] Sima Qian “Historical Records” adlı eseri üzerinde çalışmaya M.Ö. 147’de başladı. M.Ö. 99’da Hunlara teslim olan bir kumandana bağlılığından dolayı hapse atıldı. Hapiste kitabı üzerinde çalışmaya devam etti. Sima Qian 96’da serbest bırakıldı ve, M.Ö. 91’de çalışmasını tamaladı. (Sima Qian, Historical Records, Collected Materials on Central Asia, “Twenty Four Histories”, Urumchi, 1989, s. 7-9.).

[28] “History of the Han Dynasty” esas olarak Bangu’nun babası Banbaw (M. Ö. 54’te öldü) tarafından başlatıldı. (Bangu, The History of the Han Dynasty, Urumchi, 1994, s. 2.) Bu

nedenledir ki “The History of the Han Dynasty”nin yazarları Sima Qian tarafından yazılmış eserleri kullanabildiler.

[29] Bangu, The biography of Chang Chien and Li Guangli, The History of the Han Dynasty, Urumchi, s. 450.

[30] Eastern Turkestan in the Ancient Time and the Early Middle Centuries, Moskova, 1988, s. 229-230.

[31] Bu kitabın kaynakçasında Shun Jin’in “On Buddhism” adlı kitabı “Guanghung’s Collected Works” adlı eserin içinde verilmiştir. (Ching Hwa ve Wong Jilai, The Short History of Xinjiang, Urumchi, s. 19).

[32] Ching Hwa ve Wong Jilai, The short history of Xinjiang, Urumchi, s. 19.

[33] Yui Taishan, “Han Dynasty”de Saka hakkında Bilgi, Shi Jong, Research on Social Sciences, Urumchiş, 1989, No. 2, s. 125.

[34] Rung Di (turk) kabile federasyonuna dahil bir yerleşik kabile idi. Çin’in kuzeybatısında yaşadıkları için, Çin kaynaklarında “batı Runglar” olarak ayrılmışlardır.

[35] Yuijzhi (Yu zhi)-Çince “yui” nefrit anlamına gelir. “yuichzhi” “Yuehchi” etnik adından ayrılır ve nefrit açısından zengin bir bölgede yaşayan insanlar anlamına gelir. Eski çağlarda, nefrit Hotan şehri civarında ve Pamir dağlarının eteklerinde bulundu. Aynı kelime o yer civarında yaşayan insanlar için de kullanıldı.

[36] Yui Taishan, Information on Saka, “Han Dynasty”, Shi Jong, Research on Social Sciences, Urumchi, 1989, No. 2, s. 125.

[37] A.g.e., s. 127.

[38] A.g.e., s. 125.

[39] A. A. Neighardt, Herodotus’s Scythian Story in the Historiography of Our Country, Nauka, Leningrad, 1982, s. 67.

[40] Sima Qian, Historical Records, Urumchi, 1989, s. 502-503.

[41] Bagu, History of the Han Dynasty, Urumchi, 1994, s. 4.

[42] Chen Hua, Gu Pinglyong, ve Wong Jilai, The Short History of Xinjiang, Urumchi, 1984, s. 19.

[43] Çin kaynakları Hunların “Yüeçi”den iki kez: M.Ö. 176’da ve M.Ö. 140’ta bahsettiklerini belirttiler. Çinliler “da”

(great), “yu” (eski dönemlerde “gwat” olarak telaffuz edilen) ve Masagetlerin bir kabilesi anlamına gelen “zhe” hiyeroglifini kullandılar. (Abdukhalik Aitbayev, About the ethnic name “yuehchi,” History of Uzbekistan, Taşkent, 1999, No. 4, s. 9-16.) Taryhy makalalar